دکتر مسعود تقوایی
صفر قائد رحمتی
دانشگاه اصفهان

تحلیل شاخص‌های توسعه‌ی فرهنگی استان‌های کشور

چکیده

کاهش نابرابری در بهره مندی از منابع، دست آوردها و امکانات جامعه، یکی از مهم ترین معیارهای اساسی توسعه به شمار می‌رود. مفهوم توسعه علاوه بر رشد در همه جهات، توزیع متعادل را نیز در بر می گیرد. هدف این مقاله اندازه گیری و ارزشیابی شاخص‌های توسعه‌ی فرهنگی و نشان دادن سطوح توسعه‌ی استان‌ها از نظر بهره مندی فضاها و امکانات فرهنگی است. روش بررسی به دو صورت مقایسه‌ی تک متغیّری(موردی) و مقایسه‌ی کل متغیّرها(عمومی) است. با توجه به این که آمارهای عمومی در قالب تقسیمات سیاسی کشور تولید می شود، اساس انتخاب محدوده و واحد مطالعه *استان* می باشد. نوع تحقیق کاربردی و روش آن تحلیل مقایسه ای است. در این نوشتار با استفاده از تکنیک‌های آماری، به شاخص سازی فضاها و امکانات فرهنگی در استان‌های کشور پرداخته شده و از سرانه‌ها، شاخص Z استاندارد، تحلیل عاملی و دیگر تکنیک‌های آماری، مورد بهره‌برداری قرار گرفته است.

نتایج حاصل از پژوهش، بیانگر آن است که بین استان‌های کشور از نظر بهره مندی از فضاها و امکانات فرهنگی تفاوت چشمگیری وجود دارد. در این بین، استان تهران به عنوان تنها استان بسیار توسعه یافته و استان‌های ایلام، بوشهر، چهار محال و بختیاری، زنجان، سمنان، سیستان و بلوچستان، قزوین، کهکیلویه و بویراحمد، گلستان، هرمزگان به عنوان استان‌های بسیار محروم شناخته شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: توسعه‌ی فرهنگی، شاخص‌های توسعه، نابرابری‌های فضایی، توزیع متعادل، سرانه، شاخص Z استاندارد، تحلیل عاملی.

۱. درآمد

۱-۱. مسأله‌ی پژوهش

فرهنگ، پایه‌ی رفتارهای انسانی به شمار می رود و بخش قابل توجهی از رفتارهای اقتصادی نیز بر این بنیان استوار است. توسعه‌ی اقتصادی که مستلزم انجام رفتارهای خاص و ویژه در زمینه‌های مختلف زندگی انسانی است، به فرهنگ و باورهای فرهنگی وابستگی بسیار زیادی دارد. از اینجاست که در تمثیل درخت توسعه‌ی اقتصادی، ریشه‌ی این درخت همان باورهای فرهنگی است(عظیمی، ۱۳۸۳:۱۸۳). اندیشه‌ی توسعه‌ی فرهنگی به عنوان موضوع سیاست ملّی، به‌ویژه در چارچوب نظام سازمان ملل، از حدود سال ۱۹۵۰ قوت گرفته و رواج یافت. طیّ دهه‌ی ۶۰-۱۹۵۰ که به ده ساله‌ی اوّل توسعه شهرت یافته است، تحوّل پر معنایی روی داد و مفهوم توسعه، گسترش، تنوّع و عمق یافت. در دهه‌ی ۷۰-۱۹۶۰ در کشورهای اروپایی مفاهیم و اصطلاحات جدیدی در عرصه‌ی فرهنگ وضع و به تدریج مرسوم شد که از مهم ترین آنها «توسعه فرهنگی و سیاست فرهنگی» است(پاپلی یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۸۲:۲۴).

به نظر مایکل تودارو با برقراری تعادل مناسب بین امکانات اقتصادی شهر و روستا و نیز ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت وسیع مردم کشورهای در حال توسعه، می‌توان گام بزرگی را در جهت تحقّق معنای حقیقی توسعه برداشت(تودارو،۱۳۶۸: ۴۵). به طور کلّی در اغلب کشورهای جهان سوم، بیش از کشورهای توسعه یافته، قدرت سیاسی در دست گروهی محدود متمرکز است. تمرکز قدرت سیاسی نیز در بسیاری موارد، توأم با قدرت اقتصادی است(روزبهان،۱۳۷۸: ۴۳). مسأله‌ی این مقاله از این جا ناشی می‌شود که تمرکز قدرت سیاسی و اقتصادی باعث تمرکز امکانات و فضاهای فرهنگی در برخی از استان‌ها شده است و تعداد بسیار زیادی از استان‌های دیگر از امکانات و فضاهای فرهنگی محروم‌اند، این بدان معناست که از پتانسیل‌های موجود آنها نیز استفاده نمی‌شود. توزیع متعادل فقط به معنای دادن امکانات و فضاهای فرهنگی نیست، بلکه معنای وسیع‌تر آن استفاده از توان بالقوّه‌ی استان‌های محروم نیز هست، چرا که به هر جهت برخی از استانها توان بالقوّه‌ی فرهنگی را دارند که تاکنون از آنها استفاده نشده است و این عدم استفاده خود به معنای عدم تعادل است.

۱-۲. اهمیت پژوهش

توجه به رهیافت تعادل و توازن منطقه‌ای، کاهش ناهمگونی و نابرابریهای منطقه‌ای و بخشی، سیاستگذاری و برنامه‌ریزی منطقه‌ای برای توزیع هدف‌هایی که بر حسب ویژگی‌های ساختاری، امکانات و محدودیّت‌های هر منطقه تغیر می‌کنند، مستلزم مطالعه و شناخت اهمیت خصوصیات هر منطقه با توجه به جایگاه آن در کلّ سیستم منطقه‌ای می‌باشد. علمای توسعه شکاف عظیم درآمدی بین طبقات پایین و بالای جامعه در کشورهای در حال توسعه را نه تنها به عنوان یک مزیّت اقتصادی نمی‌دانند، بلکه آن را مانعی بر سر راه رشد و توسعه اقتصادی ذکر می‌کنند(روزبهان، ۴۳:۱۳۷۸) و استفاده نکردن از ظرفیّت‌ها و توان‌های هر منطقه را بی عدالتی می‌دانند و بدین جهت فقر باید به عنوان محرومیّت از قابلیّت‌های اساسی تعریف شود، نه فقط کمبود درآمد که معیار متعارف استاندارد برای شناسایی فقر است (سن، ۱۹۹۸: ۱۰۷).

درک و شناخت بهتر میزان توسعه یافتگی استان‌های کشور نسبت به یکدیگر، نه تنها باعث توجه خاص از نظر اقتصادی به آنها می‌شود، بلکه موجب شناخت نقاط قوت و ضعف، توان‌ها و کمبودهای آنها و در نهایت موجب توفیق برنامه ریزی منطقه‌ای می‌شود.

۱-۳. روش پژوهش

در این پژوهش، استان‌های مختلف کشور از نظر شاخص‌های فرهنگی، مورد بررسی و مقایسه قرار می‌گیرند و از نظر سطح توسعه یافتگی از شاخص‌های یاد شده، رتبه بندی می‌شوند. فرایند تجزیه و تحلیل آماری داده‌های مورد بررسی پژوهش براساس روش «تحلیل عاملی» می‌باشد، که دوازده شاخص به روش پیشرفته‌ی آماری به دو عامل کاهش یافته است و به صورت ترکیبی در عوامل معنی‌دار ارایه گردیده است. درصد سهم هر عامل نیز در توسعه فرهنگی مشخص شده است.

۱-٤. اهداف پژوهش

اهداف تحقیق بررسی تفاوت‌ها و نابرابری‌ها بین استان‌های مختلف از نظر وضعیّت و سطح برخورداری از شاخص‌های فرهنگی و رتبه بندی استان‌ها از نظر میزان برخورداری از شاخص‌های یاد شده است، تا در قالب برنامه ریزی توسعه‌ی منطقه‌ای و از طریق تعیین درجه‌ی توسعه نیافتگی، تصویر روشن و شفّافی از امکانات و

خدمات فرهنگی مذکور در استان‌ها ارائه گردد و به این ترتیب گامی در جهت هدایت پتانسیل‌های توسعه‌ی کشور جهت بهبود وضعیّت فرهنگی آنها برداشته شود.

۱- ۵. قلمرو پژوهش

قلمرو مکانی پژوهش استان‌های کشور و قلمرو زمانی پژوهش برگرفته از طرح آمارگیری جامع فرهنگی کشور و آمار سازمان آمار کشور(سال ۸۳-۱۳۸۲) می باشد.

۲. دیدگاه‌ها و نظریّات

۲-۱. توسعه و توسعه نیافتگی

در توسعه‌ی اقتصادی متغیّرها از نظر کیفی مدّنظر هستند، توسعه در واقع تغییرات کیفی یک جامعه را بیان می کند که می‌تواند در رشد اقتصادی تبلور یابد(خطیب،۱۳۷۳:۱۶). توسعه تنها یک پدیده‌ی اقتصادی نیست، بلکه فرایندی چند بعدی است که شامل سازماندهی مجدّد و جهت دهی اقتصاد و سیستم‌های اجتماعی است. همچنین به دنبال افزایش درآمد و بازدهی جامعه است. توسعه اصولاً شامل تغییرات بنیادی در ساختارهای سازمان‌ها، جوامع و مدیریت‌هاست. به همان نحو تغییرات در دیدگاه مردم و در برخی موارد سنّت‌ها و عقاید نیز هست (Streeten,1999,p:56). توسعه‌ی فرهنگی نیز به دنبال توسعه‌ی اقتصادی است، بدون توسعه‌ی اقتصادی، توسعه‌ی فرهنگی اتفاق نمی افتد و بدون توسعه‌ی فرهنگی، توسعه‌ی اقتصادی به حد کمال خود نمی‌رسد.

توسعه با کالاهای مادّی آغاز نمی شود، با آدمیان و تربیت آنها، با سازمان و با انضباط آغاز می‌شود. بدون این سه، همه‌ی منابع پنهان و دست نخورده باقی می‌ماند(شوماخر،۱۳۶۵:۱۳۱). توسعه به دلیل این که دستاورد انسان محسوب می‌شود، در محتوا و نمود دارای مختصّات فرهنگی است و بر تحوّل ارگانیک دلالت دارد. هدف از توسعه، دست‌یابی فزاینده‌ی انسان به ارزش‌های فرهنگی است(پاپلی یزدی،۱۳۸۱:۳۷).

مفهوم توسعه‌ی انسانی، به مراتب گسترده تر و فراتر از مفاهیم قراردادی توسعه‌ی اقتصادی است، زیرا الگوهای رشد اقتصادی عموماً با گسترش GNP[1] اندازه گیری می شوند تا بهبود کیفیّت و سطح زندگی انسان. در سال ۱۹۹۰ نخستین گزارش توسعه‌ی انسانی توسط UNDP (برنامه‌ی توسعه‌ی سازمان ملل) به منظور

1. Gross National Product

اندازه‌گیری توسعه ارائه گردید. این گزارش اصولاً برای شفّاف نمودن نقاط قوّت و ضعف کشورهای در حال توسعه و برای استفاده برنامه ریزان، دولت‌مردان و محقّقان بود. شاخص معرّفی شده در این گزارش عبارت بود از شاخص توسعه‌ی انسانی HDI[1] که برا ی اندازه گیری وضعیّت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشورها بود.

شاخص HDI طیّ سال‌های ۱۹۹۰ به این سو، چه به لحاظ روش شناسی و چه از بعد داده‌ها وآمار مورد استفاده، دستخوش تغییرات و تعدیل‌های متعددی بوده است. از جمله‌ی این تعدیل‌ها می توان به تعدیل شاخص توسعه‌ی انسانی بر حسب چگونگی توزیع درآمد و نابرابری‌های داخلی کشورها اشاره کرد(اکبری، ۱۳۷۸: ۱۷). غیر از شاخص ترکیبی توسعه، شاخص‌های ترکیبی دیگری نیز ایجاد شده است، که مهم ترین آنها، شاخص کیفیّت فیزیکی زندگی است. در ساختن این شاخص از سه مؤلّفه‌ی امید به زندگی در یک سالگی، مرگ و میر نوزادان و باسوادی استفاده شده است.

به طور کلّی هدف از توسعه، بهبود شرایط کلّی زندگی مردم است. در هر کشوری اقشار خاصّی از مردم هستند که وضعیّت زندگی‌شان به مراتب بهتر از دیگران است. از این رو توسعه باید بیشترین توجه خود را به کسانی معطوف دارد که سطح زندگی شان مطلوب نیست.

۲-۲. سیستم‌های شهری در جریان توسعه

در دنیای پیشرفته، پایداری توسعه‌ی اقتصادی- اجتماعی کشورها عمدتاً به بازتاب سریع برنامه‌ریزی‌هایی است که وابسته به تغییرات داخلی و خارجی است (Junus sova,2005:1). از تقسیم کار اجتماعی، شهرهای بزرگتر شبکه با تمرکز طبقات اقتصادی و اجتماعی فوقانی جامعه و جذب و تمرکز مازاد بیشتر، درآمد سرانه‌ی بالاتری را به خود اختصاص می دهند و از این رو قدرت فرماندهی خود را بر شهرهای پایین تر اعمال می کنند. این تسلّط از طریق تمرکز خدمات و کارکردهای تخصّصی بالاتر تکمیل می شود. تمرکز خدمات، سرمایه و اطّلاعات، شهرهای مسلّط را به کانون جریان‌های همگرایی تبدیل می‌کند، که بدین ترتیب باز هم بر قدرت و اهمیّت آنها افزوده می‌شود(عظیمی، ۱۳۸۱: ۵۳). در جریان توسعه‌ی کلانشهرها از حیث تمرکز ثروت و سرمایه سهم عمده‌ای دارند. این سهم عمدتاً به نفع کلانشهرها و به ضرر شهرهای میانی و کوچک است. کلانشهرها با جریان جهانی شدن حرکت می‌کنند و انسان‌ها را به همدیگر نزدیک می کنند و بدین سبب جریان کالا،

1. Human Development Index

خدمات و عقاید را افزایش می دهند، در آسیا، در سال ۱۹۸۰، سه کلانشهر وجود داشته، در سال ۲۰۰۲، دوازده کلانشهر و در سال ۲۰۱۵ به هجده کلانشهر خواهد رسید (Toepfer,2002:1). سیستم شهری نمایشی است از یک چارچوب که در آن همه سکونتگاه‌های شهری سازماندهی شده و در تعامل با همدیگر هستند. هر کدام از این سکونتگاه‌ها بر اساس اندازه و کارکرد خود مورد توجّه‌اند (Faisal,2003:1). علّت عمده‌ی برهم زدن نظم سیستمی شهرها تمرکزهای اقتصادی، ساختاری، فرهنگی و... است، که در کلانشهرها وجود دارد و آنها را به قطب‌های رشد تبدیل می کند و سایر شهرها را به پیرامون می کشاند.

جدول ۱- زمان، مکان، شهر و برنامه ریزی شهری در طول سه موج شهری.

شاخص	موج کشاورزی	موج صنعتی	موج اطلاعات
زمان	ثابت	پویا	فشرده
مکان	جغرافیای طبیعی	جغرافیای اقتصادی	جغرافیای اطلاعات
شهر	شهرهای کوچک و متوسط	مادرشهر	شهرهای اطلاعاتی (تله سیتی)
برنامه ریزی شهری	برنامه‌ریزی فیزیکی(کالبدی)	برنامه‌ریزی استراتژیک	برنامه‌ریزی پایدار، مداوم و همراه با حق انتخاب نامحدود

Source: Youssef,2000

۳. بررسی و تحلیل شاخص‌های فرهنگی استان‌های کشور

جهت بررسی توسعه فرهنگی استان‌های کشور، در این پژوهش دوازده شاخص عمده‌ی فرهنگی؛ مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۳-۱. معرّفی شاخص‌های مورد مطالعه

شاخص‌های مورد مطالعه شامل: تعداد خبرگزاری، مراکز فرهنگی، سینما، کتاب‌فروشی، لیتوگرافی، چاپخانه، صحافی، مؤسسه‌ی نشر، تعداد دفتر مطبوعات، نشریه، کتاب موجود، کتاب امانت داده شده می‌باشد که در ارتباط با جمعیّت باسواد، تعداد عضو مرکز فرهنگی، تعداد دانشجو (به تفکیک دانشگاه آزاد اسلامی و دولتی)، تعداد تماشاچی سینما و کل جمعیّت هر استان مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

۳-۲. معرّفی و تبیین روش

روش تحقیق دراین مقاله با استفاده از اسناد و مدارک و داده‌های آماری از روش مؤلّفه‌های اصلی در الگوی تحلیل عاملی[1] و با بهره گیری از سالنامه‌های آماری استان‌ها، سال ۱۳۸۳ و آخرین آمار منتشر شده از فضاهای فرهنگی استان‌های کشور سال ۱۳۸۲، استفاده شده است. داده‌های گردآوری شده با استفاده از نرم‌افزارهای آمار SPSS و Excel مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

تحلیل عاملی نام عمومی است برای برخی از روش‌های آماری چند متغیّره که هدف اصلی آن خلاصه کردن اطّلاعات زیاد است. به هر حال خلاصه کردن اطّلاعات باید به ترتیبی صورت گیرد که نتیجه‌ی خلاصه شده از نظر مفهوم معنادار باشد. ویژگی عمده تکنیک تحلیل عاملی، کاهش شاخص‌ها و متغیّرهای زیاد به چند عامل با استفاده از روش‌های ریاضی پنهان و پیچیده است (طالبی و زنگی آبادی، ۱۳۸۰: ۱۲۸). اگر در تحلیل عاملی، هدف خلاصه کردن تعداد شاخص‌ها به عوامل معنادار باشد، باید از تحلیل عامل نوع R استفاده شود. در صورتی که هدف ترکیب و تلخیص تعدادی از مکان‌ها یا نواحی جغرافیایی در گروه‌های همگن در درون یک سرزمین باشد، از تحلیل نوع Q باید استفاده شود.

۳-۲-۱. مراحل انجام تحلیل عاملی

۳-۲-۱-۱. تشکیل ماتریس داده‌ها

ماتریس داده‌ها عبارتست از جدولی که ستون‌های آن شامل شاخص‌ها، (دوازده شاخص) و سطرهای آن شامل استان‌ها خواهد بود.

۳-۲-۱-۲. محاسبه‌ی ماتریس همبستگی

برای داشتن ارتباط درونی بین شاخص‌ها از ماتریس همبستگی استفاده می شود. با داشتن دوازده شاخص ماتریس ۱۲×۱۲ خواهد بود، که مقادیر قطر آن همگی ۱ و اعداد زیر قطر آن تکرار اعداد بالای قطر است.

1. Factor Analysis

۳-۲-۱-۳. استخراج عامل‌ها

استخراج عامل‌ها با استفاده از ماتریس همبستگی بین شاخص‌ها به دست می‌آید. با استفاده ازماتریس عاملی، عوامل مشترک[1] و اهمیت نسبی هر یک از شاخص‌ها معلوم می‌شود. سپس بردارهای ویژه برای تمامی مقادیر ویژه غیر صفر محاسبه می‌شود (حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۲۳۲). بردارهای ویژه در حقیقت مقدار بارگذاری متناظر با هر شاخص برای عامل مربوط است که بار عاملی[2] نامیده می‌شود.

۳-۲-۱-٤. دوران عامل‌ها[3]

اگر هر شاخص روی یک عامل حمل شود و یا مقادیر بارگذاری شده هر شاخص در عامل، بزرگ و مثبت و یا نزدیک به صفر باشد، در آن صورت کار تفسیر عوامل ساده خواهد بود. در صورتی که مقادیر بارگذاری شده هر شاخص شامل مقادیر متوسط روی چند عامل باشد، کار تفسیر عامل سخت خواهد بود. برای رسیدن به حالت مطلوب، عوامل چنان دوران داده می‌شود تا ساختار ساده‌ای به‌دست آید(موسوی و حکمت‌نیا، ۱۳۸۴: ۶۱). برای دوران عامل‌ها از روش واریماکس[4] استفاده شده است.

۳-۲-۱-٥. نام گذاری عامل‌ها

با توجه به میزان همبستگی هر یک از شاخص‌ها، می توان اسامی یا عناوین مناسبی را برای هر یک از آنها انتخاب نمود.

۳-۲-۱-٦. رتبه‌بندی استان‌ها

پس از انجام کلیه‌ی موارد بالا، می‌توان با استفاده از امتیاز عاملی هر استان، به رتبه بندی آنها مبادرت ورزید.

1. Common Factor
2. Factor Loading
3. Factor Rotation
4. Varimax

۳-۳. مقایسه‌ی استان‌ها براساس الگوی تحلیل عاملی

نتایج آماری حاصل از اجرای الگوی تحلیل عاملی بر اساس متغیّرهای فرهنگی در جداول ۲ تا ۵ نشان داده شده است. جدول شماره ۲، معیار kmo و نتایج آزمون بارتلت[1] را نشان می دهد. معیار kmo برابر با ۰/۷۷۹ می‌باشد که تأیید کننده الگوی تحلیل عاملی و بیانگر مناسب بودن آن است.

در روش تحلیل عاملی، عامل‌هایی برای تحلیل از اهمیّت بالایی برخوردار بوده و دارای نقش مهم تری هستند که مقادیر ویژه[2] بزرگتر از یک داشته باشند. بدین منظور از میان عامل‌های به‌دست آمده آنهایی که دارای مقادیر ویژه بزرگتر از یک بوده به عنوان عامل‌های اصلی انتخاب شده است و عامل‌های استخراج شده مجموعاً ۹۲/۰۵ درصد واریانس کلّ متغیّرها را تبیین می کنند (جدول ۳).

از آن‌جا که عامل اوّل با مقدار ویژه ۹,۱۶۶ به تنهایی ۷۶,۳۸ درصد واریانس را توضیح می‌دهد، بنابراین به عنوان بهترین عامل معرّفی می‌شود. با توجه به این ویژگی‌ها، این عامل را می‌توان به عنوان شاخص کلّی توسعه معرّفی نمود و عامل دوم ۱۵,۶۷ درصد روی تغییرات توسعه‌ی فرهنگی استان‌های کشور تأثیر گذار بوده است.

جدول۲. درجه اعتبار و سطح معنا داری

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.779
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	795.450
	df	66
	Sig.	.000

1. Bartlet's Test
2. Figure Values

جدول ۳. میزان واریانس توضیح داده شده

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	9.166	76.384	76.384	9.166	76.384	76.384	7.411	61.761	61.761
2	1.881	15.674	92.059	1.881	15.674	92.059	3.636	30.297	92.059
3	.484	4.030	96.088						
4	.252	2.102	98.190						
5	.103	.862	99.052						
6	.056	.470	99.522						
7	.025	.211	99.733						
8	.017	.139	99.873						
9	.008	.068	99.941						
10	.004	.033	99.974						
11	.002	.021	99.995						
12	.001	.005	100.000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

جدول ۴. بارهای عاملی اصلی و مقدار واریانس توضیح داده شده.

مؤلفه	مجموع مجذورات بارهای عاملی قبل از دوران			مجموع مجذورات بارهای عاملی بعد از دوران		
	کل	درصد از کل واریانس	درصد تجمعی	کل	درصد از کل واریانس	درصد تجمعی
۱	۹,۱۶۶	۷۶,۳۸۴	۷۶,۳۸۴	۷,۴۱۱	۶۱,۷۶۱	۶۱,۷۶۱
۲	۱,۸۸۱	۱۵,۶۷۴	۹۲,۰۵۹	۳,۶۳۶	۳۰,۲۹۷	۹۲,۰۵۹

منبع: محاسبات نگارندگان.

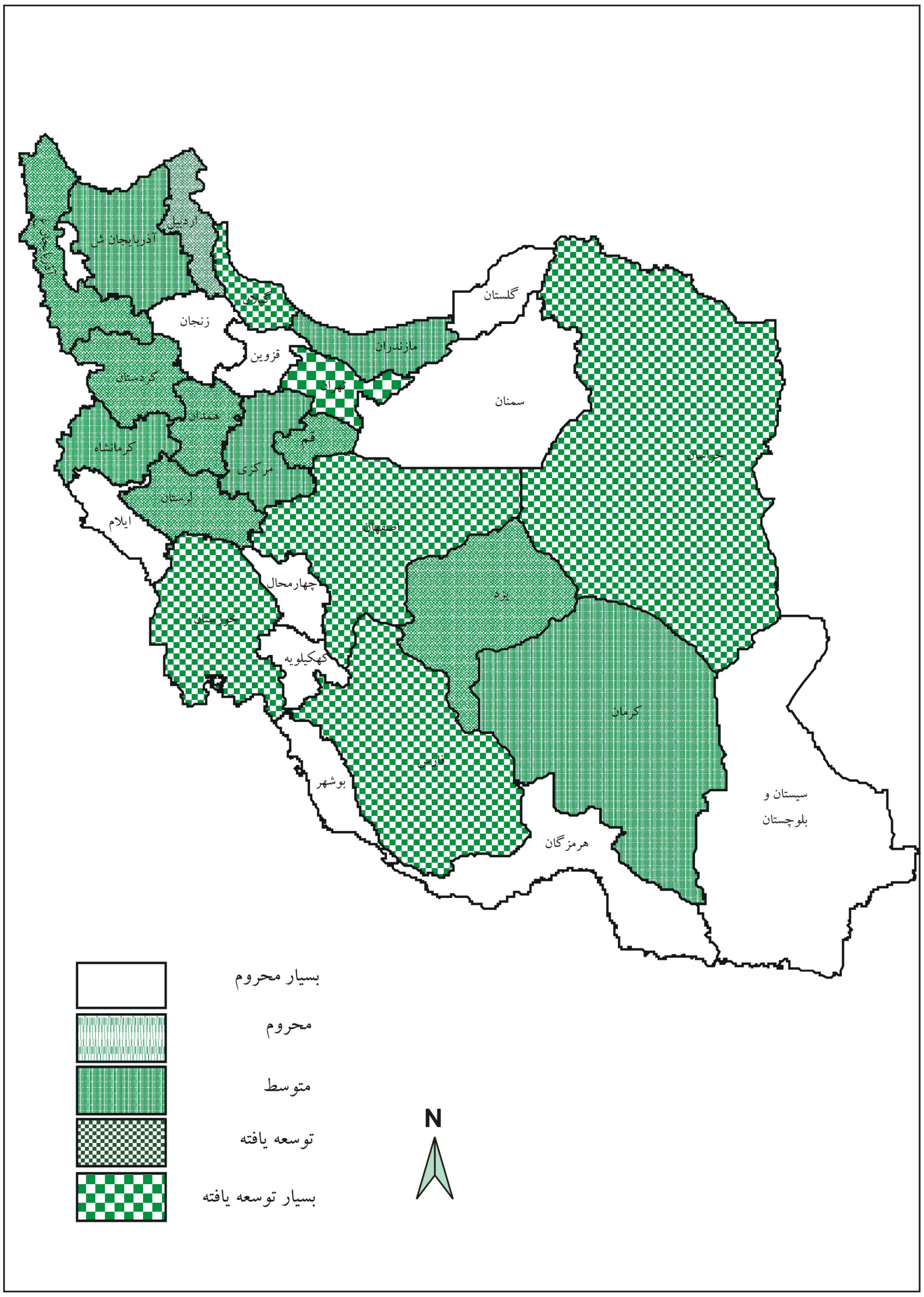
جدول ۵. وضعیت استان‌ها در گروه‌های مختلف از نظر برخورداری از فضاها و امکانات فرهنگی.

گروه	وضعیت	استان	تعداد	درصد
۱	بسیار محروم	ایلام، بوشهر، چهار محال و بختیاری، زنجان، سمنان، سیستان و بلوچستان، قزوین، کهکیلویه و بویراحمد، گلستان، هرمزگان.	۱۰	۳۵٫۸
۲	محروم	آذربایجان غربی، اردبیل، قم، کردستان، لرستان، همدان، یزد.	۷	۲۵
۳	متوسط	آذربایجان شرقی، کرمان، کرمانشاه، مازندران، مرکزی.	۵	۱۷٫۸
۴	توسعه یافته	اصفهان، خراسان، خوزستان، فارس، گیلان.	۵	۱۷٫۸
۵	بسیار توسعه یافته	تهران.	۱	۳٫۶

منبع: محاسبات نگارندگان.

٤. پیامدهای نابرابری فضایی توزیع امکانات و خدمات فرهنگی

تمایل دولت‌ها و مقامات محلّی در نیل به نرخ‌های رشد اقتصادی بالا، معمولاً باعث می‌شود بخش‌ها و مناطقی که از توان بیشتری برای این منظور برخوردار باشند و به دلایل برخورداری‌های طبیعی و یا نفوذ بیشتری که در مراکز برنامه ریزی و سیاستگذاری داشته‌اند، به عنوان مناطق برگزیده مورد توجّه قرار گیرند. در بیشتر کشورهای در حال توسعه، علاوه بر نابرابری‌های ناحیه‌ای، نوعی ناهماهنگی اجتماعی نیز مشاهده می‌شود. این نابرابری‌ها با شدّت و ضعف در نواحی مختلف این کشورها وجود دارد. به هر صورت، نابرابریهای درون ناحیه‌ای و بین ناحیه‌ای یکی از مظاهر بارز جهان سومی‌هاست که ناشی از شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آنان است (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۰). نابرابری اقتصادی، نابرابری فرهنگی را نیز به دنبال دارد، بدین جهت نابرابری‌های فرهنگی پیامدهای بس ناگوارتر از نابرابری‌های اقتصادی دارد.

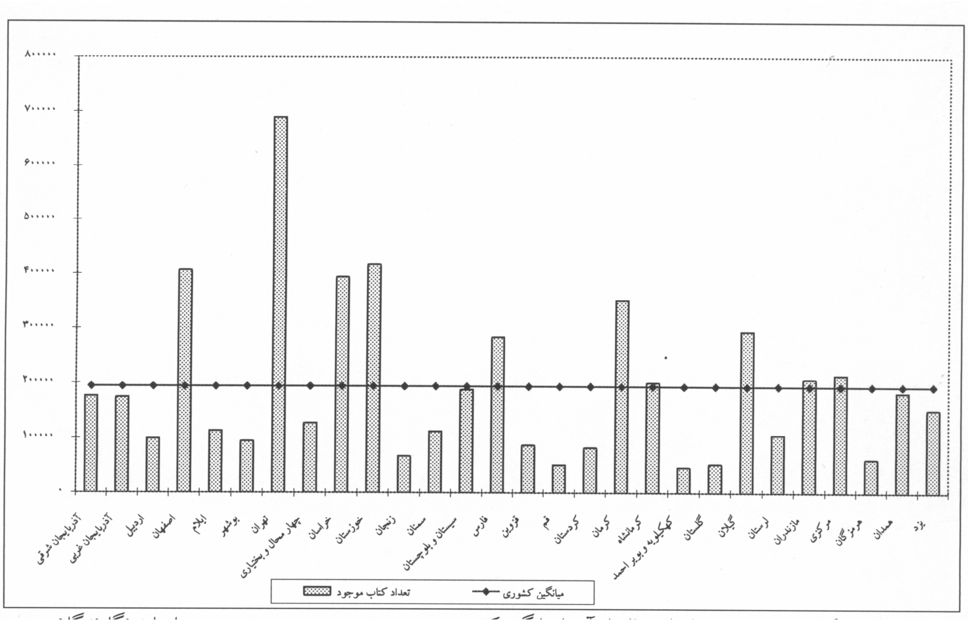

نقشه‌ی ۱. وضعیّت استان‌های کشور از نظر شاخص‌های توسعه‌ی فرهنگی.

تهیه و ترسیم: نگارندگان.

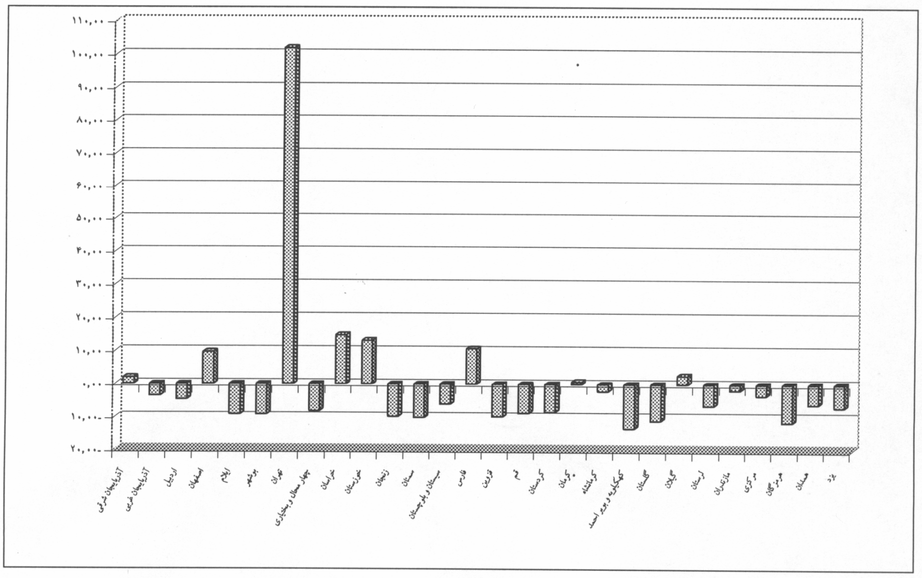
با توضیحاتی که در قسمت‌های گذشته داده شد، مبنی بر این که فرهنگ بنیان و پایه‌ی توسعه‌ی هر کشوری است، مهم ترین پیامدهای منفی نابرابری‌های فرهنگی را می توان به شرح زیر برشمرد:

- افزایش نابرابری‌های اقتصادی (افزایش شکاف‌ها و تفاوت‌ها)؛
- افزایش نارضایتی مردمی (بی عدالتی در توزیع امکانات و فضاهای فرهنگی)؛
- به وجود آمدن قطب‌های توسعه یافته در مقابل چاله‌های محرومیّت؛
- تحریک و تشدید مهاجرت‌های استانی و به تبع آن افزایش جمعیّت حاشیه نشین کلانشهرها و مسائل و مشکلات خاص خودش؛
- ایجاد دوگانگی و یا چندگانگی فرهنگی.

نمودار ۱. تعداد کتاب موجود در هر استان و فاصله آن با میانگین کشوری.

منبع: محاسبات نگارندگان.

نمودار۲. شاخص Z فضاهای فرهنگی و امکانات فرهنگی استان‌های کشور.

منبع: محاسبات نگارندگان.

۵. نتیجه گیری و رهیافت‌ها

مطالعه و مقایسه‌ی مناطق، سیستم‌ها و زیرسیستم‌های مربوط، مانند بررسی‌های تطبیقی استان‌های یک کشور در ابعاد فرهنگی، می‌تواند برنامه‌ریزان و سیاستگذاران اقتصادی-اجتماعی را در اتّخاذ تصمیمات و اجرای برنامه‌های مناسب در جهت کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای، یاری رساند. در این پژوهش، با بررسی استان‌ها از نظر شاخص‌های مورد مطالعه نتایج و یافته‌های زیر حاصل گردیده است:

- نتایج و یافته‌های حاصل از رتبه بندی استان‌های مختلف از نظر سطوح توسعه یافتگی فرهنگی، نشان دهنده‌ی آن است که رتبه‌ی اوّل تا ششم، به ترتیب به استانهای: تهران، اصفهان، خراسان، خوزستان، فارس، گیلان، با اختلاف نسبتاً زیاد با سایر استان‌ها، تعلّق دارد.
- استان‌های ایلام، بوشهر، چهار محال و بختیاری، زنجان، سمنان، سیستان و بلوچستان، قزوین، کهکیلویه و بویراحمد، گلستان، هرمزگان در سطوح آخر توسعه‌ی فرهنگی قرار گرفته‌اند.
- نابرابری‌های فرهنگی در سطح استان‌ها، پیامدهایی بس ناگوار به دنبال خود دارد.

• با توجه به پیامدها و آثار گسترده نامطلوب ناشی از عدم تعادل‌های منطقه‌ای، کـه در قـسمت‌هـای قبـل بـه آن اشاره شد، توجّه به رهیافت تعادل و توازن منطقه ای برای برنامـه ریـزان و سیاسـت گـذاران فرهنگـی، بـسیار ضروری است.

منابع و مآخذ:

۱. از کیا، مصطفی و غفاری،غلامرضا،(۱۳۸۳). *توسعه‌ی روستایی با تأکید بر جامعه‌ی روستایی ایران*، نشر نی.

۲. اکبری، نعمت الله، *مباحثی از توسعه در ایران*، انتشارات هشت بهشت.

۳. تودارو، مایکل،(۱۳۶۸). *توسعه‌ی اقتصادی در جهان سوم*، ترجمه‌ی فرجادی، غلامعلی، ج ۱ ، تهران سازمان برنامه و بودجه.

۴. پاپلی یزدی، محمد حسین، ابراهیمی، محمد امیر،(۱۳۸۱). *نظریّه‌های توسعه‌ی روستایی*، انتشارات سمت.

۵. پاپلی یزدی، محمد حسین و رجبی، سناجردی،(۱۳۸۲). *نظریّه‌های شهر و پیرامون*، انتشارات سمت.

۶. حسین زاده دلیر، کریم، (۱۳۸۰). *اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه ای*، چاپ اول، انتشارات سمت.

۷. حکمت نیا، حسن، موسوی، میر نجف، (۱۳۸۵). *کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه ریزی شـهری و ناحیـه‌ای*، چاپ اول، انتشارات علم نوین.

۸. خطیب، محمد علی،(۱۳۷۳). *اقتصاد توسعه*، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران، چاپ دوم.

۹. روزبهان، محمود،(۱۳۷۸). *مبانی توسعه اقتصادی*، انتشارات تابان.

۱۰. زنجانی، حبیب الله، (۱۳۷۱). جمعّیت *و توسعه*، مجموعه مقالات، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، وزارت مسکن و شهرسازی.

۱۱. سن، آمارتیا، (۱۹۹۸). *توسعه به مثابه آزادی*، ترجمه‌ی وحید محمودی، انتشارات دانشگاه تهران.

۱۲. شوماخر، ای. اف،(۱۳۶۵). *کوچک زیباست*،(اقتصاد با ابعاد انسانی)، ترجمه‌ی علی رامین، انتشارات سروش.

۱۳. طالبی، هوشنگ و زنگی آبادی، علی، (۱۳۸۰). «*تحلیل شاخص‌ها و تعیین عوامل مؤثّر در توسعه‌ی انسانی شهرهای بزرگ کشور*»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۰، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.

۱۴. عظیمی (آرانی)، حسین،(۱۳۸۳). *مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران*، چاپ پنجم، نشر نی.

۱۵. عظیمی، ناصر، (۱۳۸۱). *پویش شهرنشینی و مبانی نظام شهری*، نشر نیکا.

۱۶. کلانتری، خلیل، (۱۳۸۲). *پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی*، تهران، نشر شریف.

۱۷. مرکز آمار ایران، آمارنامه‌ی سال ۱۳۸۲ ایران.

۱۸. موسوی، میرنجف و حکمت‌نیا، حسن، (۱۳۸۴). «*تحلیل عاملی و تلفیق شاخص‌ها در تعیین عوامل مؤثر بر توسعه انسانی نواحی ایران*»، مجلّه‌ی جغرافیا و توسعه، انتشارات دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۱۹. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،(۱۳۸۲). *یافته‌های طرح آمارگیری جامع فرهنگی کشور*، فضاهای فرهنگی ایران، فهرستگان مؤسّسات نشر.

۲۰. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،(۱۳۸۲). *یافته‌های طرح آمارگیری جامع فرهنگی کشور*، فضاهای فرهنگی ایران، فهرستگان تالارهای اجتماعات و کانون‌های تبلیغاتی.

۲۱. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،(۱۳۸۲). *یافته‌های طرح آمارگیری جامع فرهنگی کشور*، فضاهای فرهنگی ایران، آمارنامه‌ی چاپ و نشر.

۲۲. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،(۱۳۸۲). *یافته‌های طرح آمارگیری جامع فرهنگی کشور*، فضاهای فرهنگی ایران، آمارنامه‌ی مطبوعات و خبرگزاری‌ها.

۲۳. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،(۱۳۸۲). *یافته‌های طرح آمارگیری جامع فرهنگی کشور*، فضاهای فرهنگی ایران، آمارنامه‌ی اماکن مذهبی.

۲۴. وزارت مسکن و شهرسازی،(۱۳۷۱). *شاخص‌های توسعه شهری (۶) مراکز فرهنگی*، معاونت امور مسکن، دفتر اقتصاد مسکن.

25. Faisal, Abdul Maksuod, (2003). "*Future Trend of Urban System in Developing Countries in View of a more Globalized World*" 39 th ISOCarp

26. Yousef, Mohsen (2000) ; *evolutionary trends of city planning in the 21 st* ;, AL-Azhar engineering sixth international conference, cairo,(sep.).

27. Pual P.streeten,Boston University , *Economic Development in thee third world*, Boston nUniversity

28. M.Junussova, The *Cm of Urban Networks IN the Caspian Sea region* ,41 st ISoCaRP Congress 2005

29. Toepfer ,Klaus, (2002). '*megacities-local ,Regional<and Global Environment Challenges*' executive director united nations environment program,Shanghai.